

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

Дипломна робота
магістра

**Формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи
МИСТЕЦТВ**

Виконав:

Самбор Богдан

магістрант II курсу, групи ММ1-М21
спеціальності 014 Середня освіта
(Музичне мистецтво)

Керівник: Карташова Ж.Ю.
кандидат педагогічних наук, асистент

Рецензент:
доктор педагогічних наук, професор
Лабунець В.М.

Кам'янець-Подільський - 2022

ЗМІСТ

ЗМІСТ	2
ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕМБРОВОГО СЛУХУ УЧНІВ-ГІТАРИСТІВ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ.....	6
1.1. Специфічні особливості розвитку тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв	6
1.2. Процесуально-функціональний аналіз та структура тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв	12
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ТЕМБРОВОГО СЛУХУ УЧНІВ- ГІТАРИСТІВ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ	22
2.1. Критеріальний аналіз тембрового слуху й принципів положення його формування в процесі навчання учнів-гітаристів школи мистецтв	22
2.2. Педагогічні умови та методика формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв	36
РОЗДІЛ III. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ПЕРЕВІРКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕТОДИКИ ФОРМУВАННЯ ТЕМБРОВОГО СЛУХУ УЧНІВ-ГІТАРИСТІВ ШКОЛИ МИСТЕЦТВ.....	52
3.1. Педагогічне діагностування рівнів сформованості тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв у процесі інструментального навчання (констатувальний етап дослідно-експериментальної роботи)	52
3.2. Поетапна методика формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв та результати дослідно-експериментальної роботи	70
ВИСНОВКИ	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85

ВСТУП

Актуальність дослідження формування тембрового слуху учнів-інструменталістів початкових мистецьких закладів обумовлена сучасною парадигмою мистецької освіти, адже в ньому системно розглянутий розвиток музично-виконавських здібностей учнів, зокрема, розвиток тембрового слуху. Розглядаючи тембровий слух як здатність людини повноцінно сприймати усі багатогранні барви музичного мистецтва, виникає необхідність його успішного формування в учнів, як передумови успішного розвитку їхніх здібностей та здійснення ними ефективної музично-виконавської діяльності.

Проблема розвитку тембрового слуху як відображення в особистісній свідомості складної структури музичного звуку розкрита у працях Б. Асаф'єва, М. Гарбузова, Е. Курта, В. Медушевського, Є. Назайкінського, І. Страхова, М. Старчеуса, Б.Теплова, Ю.Тюліна та ін. Учені розглядають музичні звуки, що складаються з основного тону, домінуючими над іншими за силою звучання та обертонами, тобто призвуків, які виникають вище основного тону внаслідок ділення джерела звуку на окремі частини та розкривають процеси взаємодії його з резонаторами. Тембровий слух – це здатність людини повноцінно сприймати усі барви музики. Вона є необхідною передумовою композиторської та виконавської діяльності.

На особливе значення темброво-слухового сприйняття і самосприйняття вказували Е. Абдуллін, Л. Азарова, Л. Баренбойм, Л. Бочкарьов, І. Ванечкін, Л. Виготський, А. Готсдінер, Б. Галеев, М. Гарбузов, А. Запорожець, В. Зінченко, Д. Кірнарська, С. Майкапар, Я. Мільштейн, Е. Назайкінський, С. Науменко, Г. Нейгауз, Г. Побережна, М. Старчеус, Б. Теплов, Г. Ципін, Ф. Шопен та ін.

Актуальність, теоретична і практична значущість проблеми, її недостатнє висвітлення у науково-методичній літературі, необхідність подолання виявлених суперечностей зумовили вибір теми: **«Формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв»**.

Мета дослідження – розробка, наукове обґрунтування та дослідно-експериментальна перевірка методики формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв.

Об'єкт дослідження – процес інструментального навчання учнів-гітаристів закладів початкової мистецької освіти.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи, засоби та прийоми формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв.

У відповідності до мети означеної проблеми нами були визначені такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати стан досліджуваної проблеми в науково-методичній літературі, розкрити зміст і специфіку формування тембрового слуху учнів у процесі інструментального навчання та схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат;
- розробити структуру формування тембрового слуху учнів засобами інструментального навчання, визначити критерії, показники та встановити рівні сформованості означеного феномена;
- розробити та впровадити педагогічні умови формування тембрового слуху учнів-гітаристів у процесі інструментального навчання;
- розробити, теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність поетапної методики формування тембрового слуху учнів-гітаристів засобами інструментального мистецтва.

Методи дослідження. З метою розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс *методів* наукового дослідження: теоретичні – аналіз (історико-педагогічний, логіко-теоретичний, порівняльний) філософської, психолого-педагогічної, мистецтвознавчої літератури для розкриття сутності й особливостей інструментально-виконавського навчання учнів, а також визначення основних наукових понять.

Практичне значення результатів дослідження визначається його спрямованістю на вдосконалення навчання учнів-гітаристів школи мистецтв, можливістю використання його методичних матеріалів та висновків для оновлення

змісту та методики викладання виконавських дисциплін в закладах початкової мистецької освіти, для створення навчально-методичних посібників, методичних рекомендацій з питань інструментально-виконавського навчання учнів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри музичного мистецтва та звітних наукових конференціях студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено теоретико-методичне узагальнення й запропоновано вирішення проблеми формування тембрового слуху учнів-гітаристів школи мистецтв у процесі інструментального навчання. Проведене дослідження та виконання всіх поставлених завдань дає підстави зробити наступні висновки.

1. У результаті аналізу наукової літератури з'ясовано, що проблема формування тембрового слуху учнів-гітаристів, попри дослідження значної кількості питань, не повною мірою розкриває його міждисциплінарне значення для здійснення виконавської діяльності учнів у процесі інструментального навчання.

2. На основі системного аналізу визначено, що тембровий слух як відображення в особистісній свідомості складної структури побудови музичного звуку є здатністю людини повноцінно сприймати усі барви музики. З цієї позиції темброво-слуховими звуковими особливостями формування тембрового слуху учнів-гітаристів визначено: можливості діапазону, значення обертонів, специфіка тембрової виразності, звуковий колорит, регістрово-виконавська виразність.

3. Розроблена структура формування тембрового слуху учнів-гітаристів в процесі інструментального навчання, а саме: пізнавально-інформаційний, когнітивно-операційний, оцінно-емпатійний та результативно-діяльнісний компоненти. Визначено критерії та показники формування тембрового слуху учнів-гітаристів.

4. Розроблено методичну модель формування тембрового слуху учнів-гітаристів в процесі інструментального навчання, що від постановки мети й основних завдань охоплює: основні принципові положення мистецького навчання, педагогічні умови, етапи педагогічної роботи, ефективні методи формування означеного феномена, що разом становить повний технологічний цикл.

5. Розроблені педагогічні умови формування тембрового слуху учнів-гітаристів, а саме: створення позитивного навчально-виконавського середовища; актуалізація прагнення учня до особистісного виконавського самовираження;

активізація навчальної діяльності за рахунок ефективного використання інтерактивних технологій; спонукання учнів до інформаційної модернізації навчального процесу.

6. На основі результатів діагностики сформованості тембрового слуху учнів-гітаристів у процесі інструментального навчання та виявленню рівнів означеного феномена, спроектовано здійснення формувального етапу експериментальної роботи. Впровадження методики формування тембрового слуху учнів-гітаристів охоплювало три етапи: пізнавально-аналітичний, мистецько-виконавський, ціннісно-усвідомлений.

7. Здійснена статистична обробка даних формувального етапу експерименту дозволила констатувати, що експериментальна методика формування тембрового слуху учнів-гітаристів у процесі інструментального навчання виявила позитивну динаміку означеного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдієвський А.Т. Формування особистості на ґрунті національно-культурного відродження Мистецтво у школі: зб.ст., упор. І.М.Гадалова. К.: УДПУ, 1996. Вип. I. С. 80-83.
2. Агафшин П. Школа игры на шестиструнной гитаре. М.: Музыка, 1987.- 207с.
3. Азарова Л.Г. Українсько-російський та російсько-український словник-довідник вокаліста. Старовойтова О.Є. Луганськ: «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 407 с.
4. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник для студ. і викл. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 1998. 558, [1] с.
5. Андреев В.И. Эвристическое программирование учебно-исследовательской деятельности. М.: Высш. школа, 1982. 240 с.
6. Андриевский И. Исполнительские средства музыкальной выразительности как интонационная система в современной скрипичной музыке /на материале современной музыки. Автореферат дисс. канд. искусств. И. Андриевский. К., 1990. 16 с.
7. Асафьев, Б.В. (1973) Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. 2-е изд. Л.: Музыка.
8. Баренбойм Л.А. Музыкальная педагогика и исполнительство: статьи и очерки Лев Аронович Баренбойм. Л.: Музыка, 1974. 336 [2] с.
9. Баренбойм Л.А. Вопросы фортепианной педагогики и исполнительства. Л.: Музыка, 1969. С. 5-17.
10. Бехтенова Е. Ф. Условия формирования проектной деятельности учащихся (на материале национально-регионального компонента школьного исторического образования). – автореф. дис...канд.пед.наук. Новосибирск, 2006. – 20 с.
11. Бодалев А.А. Психология личности. М.: Изд-во Моск.ун-та, 1988. – 188 с.

12. Бочелюк, В. Й. (2003). *Психологічні особливості управління інноваційними процесами в школі: Монографія*. Дніпропетровськ: «Січ».
13. Бочкарев, Л. Л. (1997). *Психология музыкальной деятельности*. Москва.
14. Брилін, Е. Б. (2002). *Формування навичок композиторської творчості у студентів музично-педагогічних факультетів*. (Дис. канд. пед. наук). Київ.
15. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с. Боровик М. Сучасність в інструментальному ансамблі. Проблеми української музики. Статті.- Вип.2.- К.: Музична Україна.- 1969,- с.168-207.
16. Ветлугина, Н. А. (1972). *Художественное творчество и ребенок*. М.
17. Видадь Р. Заметки о гитаре, предлагаемые Андресом Сиговией. М.: Музыка.- 1990.-21с.
18. Вознюк, Н. (2013). Індивідуальна моральна самооцінка: зміст, форми, компоненти. у *Етика: Навчальний посібник* (сс. 160-172). Київ.
19. Волкова, К. С. (2017). *Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до оцінювальної діяльності в умовах інклюзивної освіти*. (Дис. канд. пед. наук). Суми.
20. Волович, В. І. (Ред.). (1998). *Соціологія: Короткий енциклопедичний словник*. Київ: Укр. центр духовної культури.
21. Выготский Л.С. Психология искусства Лев Семенович Выготский [сост. М.Г. Ярошевский]. Р н/Д.: Феникс, 1998. 479, [1] с.
22. Выготский, Л. С. (1991). *Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк*. М: Просвещение.
23. Гарбузов Н.А. Зонная природа динамического слуха Н.А.Гарбузов. М.: Гос. муз. изд-во, 1955. 107 с.
24. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доп. й випр. Рівне: Волинські обереги, 2011. 552 с.
25. Горбенко, О. Б. (2010). *Формування музично-виконавської компетентності майбутнього вчителя музики в процесі фахової підготовки*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Кіровоград.

26. Готсдинер, А. Л. (1974). О стадиях формирования музыкального восприятия. В М. Г. Арановский (Ред.), *Сборник статей*. М.
27. Гуревич Р. С. Інформаційні технології навчання: інноваційний підхід : Навчальний посібник Р. С. Гуревич, М. Ю. Кадемія, Л. С. Шевченко ; за ред. Гуревича Р. С. Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2012. – 348 с.
28. Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник*. Київ: Академвидав (Альма-матер).
29. Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник*. Київ: Академвидав (Альма-матер).
30. Дичківська, І. М. (2004). *Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник*. Київ: Академвидав (Альма-матер).
31. Дмитриева, Т. А. (2005). *Развитие креативности подростка в процессе обучения импровизации*. (Дис. канд. пед. наук). М. Получено из www.dslib.net/teoria-vospitania/razvitiie-kreativnosti-podrostka-v-processe-obucheniija-improvizacii.html
32. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики Л. Б. Дмитриев. М.: Музыка, 2012. 368с., нот, ил.
33. Дубровіна, О. В. (2013). Гуманістичні погляди, покладені в основу виховання талантів С. Судзукі. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Педагогіка, психологія, філософія*, 192(1), 131-135.
34. Дьяченко, М. И., & Кандыбович, Л. (1976). *Психологические проблемы готовности к деятельности*. Минск: БГУ.
35. Єременко О.В. Теорія і методика розвитку музичного сприймання в учнів основної школи: методичний посібник Суми: Сум. держ. пед. ун-т, 2003. – 141с.
36. Занков Л. В. Избранные педагогические труды Л. В. Занков. М.: Педагогика, 1990. 424 с.

37. Козловська І. Теоретико-методологічні основи інтеграції знань у навчальному процесі: основи дидактичної інтегродології Молодь і ринок. 2012. № 11. С. 31-35.
38. Комаровська, О. А. (2014). *Художньо обдарована особистість: Сутність, реалії, розвиток: Монографія*. Івано-Франківськ: НАІР.
39. Кононова, Н. Г. (1990). *Обучение дошкольников игре на детских музыкальных инструментах*. М.
40. Корольчук, М. С., Крайнюк, В. М., & Марченко, В. М. (2001). Практичні вправи, спрямовані на оптимізацію процесу спілкування. В М. С. Корольчук (Ред.), *Психологія: Схеми, опорні конспекти, методики: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів* (стр. 271-273). Київ.
41. Корыхалова, Н. П. (1979). *Интерпретация музыки: Теоретические проблемы музыкального исполнительства и критический анализ их разработки в современной буржуазной эстетике*. Л: Музыка.
42. Костюк, Г. С. (Ред.). (1976). *Вікова психологія*. Київ.
43. Костюк, О. Г. (1965). *Сприймання музики і художня культура слухача*. Київ: Наукова думка.
44. Котляревский, І. А. (2000). Парадигматичні аспекти розвитку понятійного апарату музикознавства. *Науковий вісник національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського: Збірник наукових праць: Музикознавство: ХІХ ХХ століття*, 7, 31-33.
45. Кэррол Э. И. Психология эмоций / Э. И. Кэррол. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 460 с.
46. Лабунець, В. М. (2015). *Методична система інструментально-виконавської підготовки майбутнього вчителя музики*. (Дис. д-ра пед. наук). Київ.
47. Леонтьев, А. Н. (1975). *Деятельность. Сознание. Личность*. М.
48. Лещенко, М. П. (2006). Принцип структурування змісту педагогічної освіти в класичних університетах. (Т. Левовицький, І. Вільш, І. Зязюн, Н. Ничкало, & К. Ченстохов, Ред.) *Професійна освіта: Педагогіка і психологія: Польсько-український журнал [щорічник]*, 8, 229–237.

- 49.Ліненко, А. Ф. (1995). *Педагогічна діяльність і готовність до неї: Монографія*. Одеса: ОКФА.
- 50.Масол Л. М. *Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання : метод. посіб.* Л. М. Масол. Харків: «Друкарня Мадрид», 2015. 178 с. : іл.
- 51.Медушевский, В. (1976). *О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки*. Москва: Музыка.
- 52.Мельник, А. В. (2012). Вокальная школа как художественно-методическая парадигма. *Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: Мистецтвознавство*, 15(1), 17-25. Получено из http://nbuv.gov.ua/UJRN/VMSU_mystetstvo_2012_15_1_4
- 53.Михалев В.П. *Видовая специфика и синтез искусств*. К.: Наукова думка, 1984. 99 с.
- 54.Мороз М.О. *Формування професійної компетентності майбутнього вчителя музики в умовах педагогічного коледжу: теорія і практика*. Вінниця, ТОВ «Твори», 2020. 476 с.
- 55.Мильштейн Я. И. *Вопросы теории и истории исполнительства*. М.: Музыка, 1983. 6 с.
- 56.Назайкинский Е. *О константности в восприятии музыки* (ред. А.Володин) /Музыкальное искусство и наука [Текст] /Сборник статей под ред. Е.В.Назайкинского. М.: Музыка, 1973. Вып. 2. 216 с.
- 57.Назайкинский, Е. В. (1964). *Применение акустических методов исследования в музыкознании*. М: Музыка.
- 58.Найнис, К. (1990). *О системе детского музыкального воспитания Пьера ван Хауве* (г. Делфт, Голландия). В О. А. Апраксина (Ред.), *Из истории музыкального воспитания: Хрестоматия* (стр. 188-196). М.
- 59.Назарова Л. Д. *Фольклорная арттерапия*. СПб. : «Речь», 2002. – 240 с.
- 60.Нейгауз Г.Г. *Об искусстве фортепианной игры: записки педагога* /Генрих Густавович Нейгауз. М.: Музыка, 1967. 311 с.

61. Никитин В. Н. Пластикодрама: Новые направления в арт-терапии. – М.: «Когито-Центр», 2003. – 183 с.
62. Никитин В.Н. Психология телесного сознания. М.: Алетейя, 1998. – 484 с.
63. Никитин, А. А. (1981). *Импровизация как метод обучения начинающих пианистов*. (Автореф. дис. канд. искусствоведения), Хабаровск.
64. Новікова О.В. Творча рефлексія: традиції та перспективи дослідження Наука і освіти. 2012. № 9. С. 158-161. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2012_9_37.
65. Овчарук, О. В. (Ред.). (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: Світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики*. Київ: „К.І.С.”.
66. Овчинникова, К. Р. (2006). Педагогическое моделирование как современная технология исследования процесса информатизации образования. *Образование и наука*, 4 (40), 3-12. Получено из <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-modelirovanie-kak-sovremennaya-tehnologiya-issledovaniya-protssessa-informatizatsii-obrazovaniya>
67. Огієнко, О. (2013). Напрями самореалізації особистості в контексті життєвого шляху. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*, 1 (254), 87–91.
68. Олексюк, О. М. (2004). Діалог у музично-педагогічній аксіосфері. В *Сучасна мистецька освіта: Реалії та перспективи: Збірник наукових праць* (стр. 101–108). Київ-Суми: СумДПУ.
69. Олексюк О.М., Ткач М.М. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва: навч. посібник. Ольга Миколаївна Олексюк, Ткач Марія Михайлівна. К.: Знання України, 2004. – 264 с.
70. Орф, К. (1990). «Шульверк»: Итоги и задачи. В О. А. Апраксина (Ред.), *Из истории музыкального воспитания: Хрестоматия* (стр. 191-188). М: Просвещение.

- 71.Осадча К.П., Осадчий В.В. Технології дистанційного навчання. Робота в Moodle 2.4. Навчальний посібник. – Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б.Хмельницького, 2014. 396 с.
- 72.Падалка Г.М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. К.: Освіта України, 2008. – 274с.
- 73.Падалка, Г. М. (1995). Музична педагогіка: Курс лекцій з актуальних проблем викладання музичних дисциплін в системі педагогічної освіти. В В. Г. Бутенко (Ред.). Херсон: ХДП.
- 74.Падалка, Г. М. (2010). Теорія і методика мистецької освіти: Інноваційна проблематика. *Мистецька освіта: Зміст, технології, менеджмент: Збірник наукових праць*, 5. Отримано з www.zbirnik.mixmd.edu.ua/2010_5_ua/7.pdf
- 75.Педагогічна майстерність: підручник /Л.А. Зязюн, Л.В. Крамушенко, І.Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. 2-ге вид. допосн. і переробл. К.: Вища школа, 2004. 422 с.
- 76.Пен Сіюе. Критеріальна структура сформованості тембрального слуху майбутніх учителів музики у процесі інструментального навчання. //Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського: педагогічні науки. - № 3 (66). – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2019. – С. 212-215.
- 77.Петрушин В. И. Музыкальная психология : учеб. пособие для студ. и преподавателей М.: Академический Проект, 2006. – 400 с. – («Gaudeamus»).
- 78.Пляченко, Т. М. (2015). Особистість керівника учнівського музично-інструментального колективу в педагогічній теорії і практиці. *Освітологічний дискурс*, 1(9), 179-191.
- 79.Полякова, Е. С. (2005). *Психологические основы музыкально-педагогической деятельности: Монография* (изд. 2-е, испр.). М.
- 80.Пометун, О., & Пироженко, Л. (2002). *Інтерактивні технології навчання: Теорія і практика*. Київ: Видавництво А. С. К.
- 81.Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. 480 с.

82. Ростовський О.Я. Теорія і методика музичної освіти: Навч.-метод. посібник.– Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2011. – 640 с.
83. Рубинштейн, С. Л. (1989). *Основы общей психологии: В 2 т. (Т. 1)*. М.: Педагогика.
84. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька. Навч. посібник. К.: 2002. 270 с.
85. Рудницька О.П. Музика і культура особистості: проблеми сучасної педагогічної освіти: навч. посібник. К.: ІЗМН, 1998. – 248 с.
86. Савшинский С. Пианист и его работа. М.: Классика – XXI, 2002. – 244 с.
87. Симонов П.В. Созидающий мозг: нейробиол. основы творчества Рос. акад. наук. Отд-ние физиологии. Ин-т высш. нерв. деятельности и нейрофизиологии. М.: Наука, 1993. – 111 с.
88. Смирнов В.М., Будылина С.М. Физиология сенсорных систем и высшая нервная деятельность: учебное пособие. М.: Академия, 2003. – 304 с.
89. Соколова О.В. Інтегративний підхід у вивченні мистецьких дисциплін в умовах теоретичної підготовки учителів музики і художньої культури // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти: зб. наук. праць. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. Вип. 11 (16) : Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «Гуманістичні орієнтири мистецької освіти», 27-29 квітня 2011. – С. 93-96.
90. Станиславский К.С. Собрание сочинений в восьми томах. Т. 3 М.: Искусство, 1955. – С. 33-45.
91. Стоянова Г.И. К проблеме музыкальности // Музыкальное образование и подготовка учителя музыки: взгляд в XXI век. Материалы III Международной научно-практической конференции / Отв. ред. Э.Б. Абдуллин, Е.В. Николаева. – М., 1996. – С. 86-87.
92. Страхов И.В. Психология педагогического общения С: Изд. СГПИ, 1980. – 96 с.
93. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук.-метод. посібн.

- /О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2004 – 192 с.
94. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми //Зб. наук. пр. – Випуск 15 Редкол. І.А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2007. – 492 с.
95. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. М.-Л.: Изд-во АПН РСФСР, 317. – 335 с.
96. Тюлин Ю.Н. Строение музыкальной речи. Л.: Музгиз, 1962. – 208 с.
97. Щолокова О. П. Мистецька освіта у контексті сучасних наукових досліджень. // Професійно-художня освіта України : зб. наук. праць / редкол. : І. А. Зязюн (голова), В. О. Радкевич та ін. Черкаси : Черкаський ЦНТЕІ, 2007. — Вип. 4. — С. 12–16.
98. Цыпин Г. М. Обучение игре на фортепиано. М.: Просвещение, 1975. – С. 4-35.
99. Юцевич Ю.Є. Музыка. Словник-довідник Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. – 352 с.
100. Ямпольский А. И. К вопросу о воспитании культуры звука у скрипачей //Как учить игре на скрипке в музыкальной школе. – М.: Издательский дом «Классика XXI», 2006. – С. 18-30.
101. Ямпольский И.М. Основы скрипичной аппликатуры М.: Музыка, 1977. – 183 с.